

با «جادوگرها» مهربانتر باشیم

علیرضا کرمانی

۱۳۵

در شماره ۱۴ پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان نقدی زیر عنوان «وقتی خودمان را جادو می‌کنیم» به چاپ رسید. نویسنده در آن نوشته به نقد کتاب جادوگرها اثر «رولد دال» پرداخته است. فرض نویسنده نقد در آن نوشته این است که دیدگاهی سنتی در تعلیم و تربیت وجود داشته و دارد که ما را از ترساندن بچه‌ها و برهم زدن امنیت ذهنی آنها باز می‌دارد^(۱) و اینکه «درونمایه اصلی این کتاب ترس است»^(۲) و «شاید اگر بخواهیم کتابی ترسناک و اضطراب‌آور برای کودکان مثال بزیم این کتاب از بهترین‌ها باشد»^(۳).

در ادامه نویسنده به توجیحات محتمل درباره چاپ این کتاب با توجه به این فرض می‌پردازد. وی می‌کوشد تا به میزان صحت و سقم این مدعا بپردازد، تا اینکه مشخص شود آیا نیازی برای دست و پا کردن «توجیه قابل قبولی برای به وحشت انداختن کودکان»^(۴) وجود دارد یا خیر.

رولد دال یکی از بزرگترین و مناقشه‌برانگیزترین نویسندگان کودک و نوجوان معاصر انگلیس است و آثار او به کرات به وسیله پژوهشگران مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. هر کس یکی از آثار او را خوانده باشد به سادگی متوجه این نکته خواهد شد که این داستانها متفاوت از سایر داستانهاست. در این داستانها کودکان آنهایی

نیستند که پدر و مادرها انتظار دارند. امروز یکی از مهمترین ویژگیهای بچه خوب - در ذهنیت اکثر قریب به اتفاق جامعه - حرف شنوی و اطاعت از والدین و سایر نهادهای واسطه مثل مدرسه است. ولی در داستانهای رولد دال کودکان خردگوشهای بی‌آزاری نیستند که در آزمایشگاه آرزوهای والدین و در قفس هنجارهای پسر سه‌سالارانه جامعه زندگی کنند. کودکان داستانهای رولد دال پسر پسر و مادرها - که احترامشان واجب است - می‌شورند و با مدرسه و کارگزاران آن می‌ستیزند. رولد دال در ظاهر مبلغ بی‌نظمی و آناشسیسم است و کدام انسان اجتماعی است که از بی‌نظمی و آناشسیسم دفاع کند؟

۱ - کاشفی خوانساری، علی، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، تهران، سال چهارم، شماره ۱۴، ۱۳۷۷، ص ۱۱۶ تا ۱۱۸.

۲ - همان ص
۳ - همان ص
۴ - همان ص

رولد دال یکی از بزرگترین و مناقشه برانگیزترین نویسندگان کودک و نوجوان معاصر انگلیس است و آثار او به کرات به وسیله پژوهشگران مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

انسانها همیشه بر این بوده است تا تعابیر و تفاسیر آنها از ارزشها - که هنجار نامیده می‌شود - هر چه نزدیکتر به ارزشها باشند. تاریخ تجربیات بشری به ما می‌گوید که دامنه تغییرات تفاسیر انسانها از ارزشها آن چنان گسترده بوده است که در برهه‌هایی از تاریخ شاهد آنیم که هنجارها کاملاً تغییر یافته و حتی عکس می‌شوند. کتابهای رولد دال را باید از این منظر به تماشا نشست و مگر نه به رولد دالی خواهیم رسید که مبلغ بی‌نظمی و آشوب‌گرایی است. او را انسانی ضد اجتماع خواهیم دید که بی‌شک هنجار ستیزی او بنیادهای ارزشی جامعه را به لرزه خواهد افکند. در آن صورت همچنان که در آن نوشته آمده است انتشار این گونه کتابها تأثیراتی ضد تربیتی بر مخاطبان نوجوان خود خواهد داشت و حداکثر تساهل در این مورد بیش از این به ما اجازه نخواهد داد که کتاب جادوگرها را کتابی سرگرم کننده - از نوع ترسناک - بنامیم. اما آیا واقعاً چنین است؟ آیا این همه مناقشه بر سر کتابهای رولد دال بر سر چند داستان سرگرم کننده بوده است؟

به‌زعم نگارنده این سطور ساده‌انگاری در مورد این کتاب - که در سخن آن دوست منتقد دیده می‌شود - به همان مقدار غیر اخلاقی است که شورش بر ارزشهای اخلاقی. دلیل آنکه آثار رولد دال این همه مناقشه برانگیز بوده است و له و علیه آن بسیار گفته اند انگارها و مفروضات جسورانه‌ای است که وی آثارش را بر آنها بنا نهاده است.

انتقاد از جامعه، سنتی نیست که رولد دال را

اخلاقی نمی‌دهد، اما می‌توان به این مسئله دست از دو منظر نگاه کرد: اول اینکه آیا هنرمندان مجاز به تخطی از هنجارهای اجتماعی هستند؟ و دوم اینکه آیا هنجارهای اجتماعی معادل خوب و بدهای مطلق اخلاقی‌اند؟ و در ادامه می‌توان پرسید که جایگاه کتاب جادوگرها از این دو منظر کجاست؟ این مقاله را مجال آن نیست که از رسالت هنرمندان سخن بگوید، اما به اجمال برای آنکه خواننده‌ها منظر نگارنده مطلع باشد می‌توان بیان کرد که بسیاری را عقیده بر این است که موتور محرک جامعه انتقاد است و با انتقاد از موضع فعلی یا پیشینی است که می‌توان افقهای دورتر را نگریست و بی‌شک انتقاد فقط به حوزه نظریه‌های علمی چنان که معمول علوم طبیعی است محدود نمی‌شود. انتقاد از جامعه که به معنای انتقاد از هنجارهای آن است وظیفه هر عضو جامعه است. حال با توجه اینکه آزادی در شناخت بیشتر از هر جادوگر شناخت هنری امکان پذیر است می‌توان توقع داشت که هنرمندان منتقدترین اعضای جامعه باشند.

اما اینکه آیا هنجارهای اجتماعی معادل خوب و بدهای اخلاقی‌اند، می‌توان گفت آری، هنجارهای اجتماعی همیشه متأثر از ارزشهای اجتماعی هستند. هنجارها شکلهای انضمامی انگاره‌های انتزاعی ارزشها هستند که انسانها با امکانات زمانی و مکانی شناختی خود از آنها تعبیر و با آنها تغییر می‌کنند. البته این هنجارها همیشه فاصله‌ای با حقیقت مطلق ارزشها دارند. در واقع تلاش

در داستانهای رولد دال، کودکان آنهايي نیستند که پدر و مادرها انتظار دارند.

آیا هنرمندان مجاز به تخطی از هنجارهای اجتماعی هستند؟ و آیا هنجارهای اجتماعی معادل خوب و بدهای مطلق اخلاقی اند.

اجتماعی را به ضرر خود می‌دانند حکم به ارتداد این نویسنده گستاخ دهند.

رولد دال در کتاب «ماتیلدا» به انتقاد از نهاد خانواده می‌پردازد و با کودکان علیه بزرگترهایی که آنها را نادیده انگاشته‌اند همدست می‌شود. در این داستان نهاد خانواده و مدرسه صاحبان قدرتی هستند که به تضييع حقوق بچه‌ها پرداخته‌اند. آنها نهادهای ستمگری تصویر می‌شوند که به جای کودکان فکر می‌کنند و تصمیم می‌گیرند و کودکان از آنجا که به منابع قدرت دسترسی ندارند مجبور به تبعیت از آنها هستند.

وی در کتابهای خویش اولاً کودکان را با حقوق انسانی خویش آشنا می‌کند و ثانیاً به پدر و مادرها تذکر می‌دهد که به تفاوت‌های خود با کودکانشان واقف باشند و فکر نکنند هر چیزی که به نظر آنها خوب و مفید آمد حتماً برای کودکان خوب و مفید است. رولد دال با دیدی نسبی‌گرایانه به واقعیات دنیای کودکی رسمیت و اصالت می‌بخشد و آنان را که به این واقعیات واقعی نمی‌نهند به باد انتقاد می‌گیرد^(۱).

او با تقدوم وجود نهادهای اجتماعی در صدد روشن کردن جنبه‌های مرضی و آسیب‌رسان نهادهای اجتماعی است. دال در هر یک از کتابهای خود به جنبه‌هایی از این واقعیات مسخ‌کننده نهادهای اجتماعی می‌پردازد. در جادوگرها نیز به انتقاد از این وضعیت در بالاترین سطوح اجتماعی یعنی نظام اجتماعی جهان موجود می‌پردازد. اگر می‌بینیم بعضی‌ها صحبت از اثرات مخرب تربیتی آثار وی روی بچه‌ها می‌کنند به این دلیل است که رولد دال اصالت

بنیانگذار آن بدانیم. او وارث فکری اندیشمندانی چون ژان ژاک روسو در دوره روشنگری و ایوان ایلیچ در عصر مدرنیته اروپاست. اندیشمندانی که به انتقاد از جنبه‌های مسخ‌کننده جامعه و نهادهای آن آغاز یابند و در این میان کتاب «امیل» از روسو و «مدرسه‌زدایی از جامعه» از ایوان ایلیچ شاخص‌اند. اینان در واقع سرچشمه‌های فکری اندیشه‌ای هستند که امروز پست مدرن نامیده می‌شوند و دلیل آنکه در دوران خود چندان مورد استقبال قرار نگرفتند زودرس بودن آنها بود. اما امروز که جامعه غرب دوران مدرن را تجربه کرده است کارهای رولد دال نماینده فکری پست مدرنیسم در حوزه ادبیات کودک و نوجوان است.

اگر نویسنده «وقتی خودمان را جادو می‌کنیم» نگاهی از سر تأمل به آثار در دسترس رولد دال یا حداقل همین کتاب جادوگرها می‌انداخت متوجه زبان سمبولیک و استعاره‌های موجود در آن می‌شد.

رولد دال در کتابهای خود با زبانی سمبولیک به نقد کارکرد نهادهای اجتماعی می‌پردازد که تا حدود زیادی برای جامعه از احترام و حتی تقدس برخوردارند. از این‌رو می‌توان انتظار داشت آنان که به هر دلیل ایجاد شبیه در تقدس نهادهای

رولد دال وارث فکری اندیشمندانی چون ژان ژاک روسو در دوره روشنگری و ایوان ایلیچ در عصر مدرنیته اروپاست. در این میان کتاب «امیل» از روسو و «مدرسه‌زدایی از جامعه» از ایلیچ شاخص‌اند.

۱- برای نمونه ر. کد:

امروز که جامعه غرب دوران مدرن را تجربه کرده است کارهای رولد دال نماینده فکری پست مدرنیسم در حوزه ادبیات کودک و نوجوان است.

اگر نویسنده «وقتی خودمان را جادو می‌کنیم» به جای غرق شدن در اسامی و مکاتیبی که به موضوع نقد ربطی نداشتند، اندکی به ویژگی‌هایی که رولد دال برای جادوگرها ذکر می‌کند توجه می‌کرد بی‌شک حالا یکی از جادوگر شناسان مهم دنیا بود و حالا به جای ترس از جادوگرها با آنها مهربان می‌شد. نگارنده ضمن اینکه به نقد از هر نوع آن احترام می‌گذارد و آن را مفید می‌داند، معتقد است نقد فارغ از تعهد شناخت، نقدی غیراصولی است که به جای شناخت به تعصب منتهی می‌شود. نگارنده معتقد است که قضاوت‌های ارزشی در آخرین مرحله شناخت قرار دارند و متوسل شدن به این گونه انتقادات در واقع دمیدن از سر گشاد شیپور است.

و تقدس نهادهایی مثل خانواده و مدرسه را در ذهن بچه‌ها زیر سؤال می‌برد نه اینکه این آثار ترسناک هستند. حال بگذریم از اینکه آیا ترس کارکرد مفیدی دارد یا خیر رولد دال نویسنده و منتقد انسان‌گرایی است که دغدغه‌های اخلاقی دارد و به دفاع از حقوق سخن می‌پردازد که فراموش شده‌اند و بی‌دلیل نیست که اغلب آثار او از جمله همین کتاب جادوگرها از سوی معتبرترین جشنواره‌های کتاب کودک در دنیا مورد قدردانی و تقدیر قرار گرفته‌اند^(۱). چقدر عجیب است که این همه کارشناس به کتابی که درون‌مایه آن ترس است مهمترین جوایز جهانی را اختصاص دهند در حالی که می‌دانند «هر دوستدار کودکی خواه نویسنده و ناشر و خواه معلم یا پدر و مادر قاعداً صلاح نمی‌داند که کودکان مورد آزمایش‌های نامطمئن قرار گیرند»؟!

۱- دال، رولد، مائیلده، ترجمه شهلا طماسبی، تهران، کتاب مریم (وابسته به نشر مرکز)، ۱۳۷۶، صفحه اول

نویسنده «وقتی خودمان را جادو می‌کنیم» در اسامی و مکاتیبی که به موضوع ربطی نداشتند، غرق شده است.